

POREZNA EVAZIJA U ALBANIJI: INSTITUCIONALNI VAKUUM*

dr. sc. Klarita GËRKHANI
Institute for Advanced Labour Studies,
Sveučilište u Amsterdamu

UDK: 336.2.04(496.5)

Sažetak

U radu se prikazuju rezultati terenskog istraživanja provedenoga od početka travnja do sredine svibnja 2000. godine u Tirani, glavnom gradu Albanije. Utvrđeno je da samozaposleni više izbjegavaju porezne obveze nego ostali zaposlenici. To se moglo očekivati jer je toj skupini najlakše ostvariti poreznu utaju s obzirom na to da sami prijavljuju svoje prihode. Na (ne)ispunjavanje porezne obveze utječu dob, sektor u kojemu je osoba zaposlena, njezino zanimanje i visina prihoda. Osim toga, na stajalište ispitanika o formalnim i neformalnim institucijama te, slijedom toga, na poštovanje poreznih zakona utječu spol, obrazovanje, veličina obitelji te migracija i emigracija. Porez češće izbjegavaju one samozaposlene osobe koje su zadovoljnije formalnim institucijama. Kad su ispitanici imali negativan stav prema neformalnim institucijama, više su izbjegavali plaćanje poreza. To se odnosi na sve skupine ispitanika (koji trebaju platiti porez na dohodak, porez na dobit malih tvrtki i doprinose za mirovinsko i zdravstveno osiguranje). Ponašanje vezano za utaju poreza uglavnom se može objasniti međudjelovanjem formalnih i neformalnih institucija. Čini se da su one u Albaniji neusklađene, što vodi izbjegavanju plaćanja poreza.

Ključne riječi: Albanija, porezna utaja, formalne i neformalne institucije, kućanstvo.

1. Uvod

Dok su istraživanja neslužbenoga gospodarstva u razvijenim i nerazvijenim zemljama započela 1970-ih (Gërkhani, 2002), ona su u zemljama u tranziciji mogla početi tek 1990-ih. U tim je zemljama širenje neslužbenoga, neformalnog sektora potaknuto gospodarskom i institucionalnom krizom nastalima nakon raspada komunizma. Posljedice ekonomske krize obuhvaćaju drastičan pad proizvodnje, izraziti porast stope nezaposlenosti i povećanje proračunskog deficita. Institucionalna kriza podrazumijeva jaz između razaranja starih institucija i izgradnje novih, proces praćen neučinkovitim mehaniz-

---

* Primljeno (*Received*): 19.10.2002.

Prihvaćeno (*Accepted*): 30.1.2003.

mima prisile. Krize pojačavaju i otpornost starih društvenih normi te pridonose sporoj (i upitnoj) prilagodbi novom sustavu.

Iako su istraživanja u drugim zemljama pokazala velik utjecaj neslužbenog sektora na gospodarstvo, taj je utjecaj u prvim godinama tranzicije zanemarivan. Raspravljalo se o tome je li to zanemarivanje posljedica vjerovanja u nevažnost neslužbenog sektora ili su državne vlasti namjerno zanemarivale taj sektor zbog njegova velikog značenja za ublažavanje siromaštva i kaosa u društvu. No u posljednje se vrijeme pojačava zanimanje istraživača i donositelja političkih odluka za to pitanje.

Ovaj je rad upravo dokaz tog povećanog zanimanja, a u njemu se razmatra utaja poreza u tranzicijskim zemljama kao jedan od pojava oblika neslužbenog sektora. Njegov neposredni povod bio je mali broj dosad ostvarenih istraživanja na tom području. Usto, sama složenost čimbenika uključenih u transformacije tih zemalja čini istraživanje tako važne pojave ne samo izazovom, nego i nužnošću. Gërkhani (2002) navodi da je obujam neslužbenog sektora u tranzicijskim zemljama mnogo veći nego u razvijenim zemljama. Stoga su i posljedice veće, i to ne samo ekonomske, nego i društvene, institucionalne i političke. Analiza neslužbenog sektora ne smije se zasnivati samo na gospodarskom razvoju nego i na razmatranju institucija. Drugim riječima, ako se želi proučavati neslužbeni sektor u tranzicijskim zemljama, onda treba sustavno proučavati posebnosti institucionalnih obilježja.

Za istraživanje smo odabrali Albaniju, koja je s tog stajališta posebno zanimljiva. Ona je u istočnoj Europi posljednja prihvatila demokratske promjene. Dok su ostale istočnoeuropske zemlje na razne načine već od sredine 1950-ih uvodile postupne promjene s obzirom na privatno vlasništvo i uključenost u međunarodnu razmjenu, Albanija je sve do početka 1990-ih bila potpuno izolirana zemlja, a na početku tranzicije pogodila ju je duboka kriza. Dodatno, Albanija je dugo bila među najsiromašnijim zemljama Europe. Sve je to stvorilo uvjete koji su doveli do prevage neslužbenog sektora u cjelokupnom gospodarstvu. Ono je bilo opća pojava i dok se u početku radilo o nužnom izlazu iz brojnih problema službenog sektora, kasnije je to postalo neizbježni dio društva. Stoga se neslužbeni sektor u Albaniji pojavio i razvijao na jedinstveni način, pokazujući pozitivne i negativne učinke na cijelu zemlju.

Neslužbeni sektor ima mnoge sastavnice i nemoguće ih je sve razmotriti u jednom istraživanju. Kako smo već naveli, cilj je ovog rada proučavanje porezne utaje. Najvažniji razlozi analize tog elementa neslužbenog sektora jesu njegova neposredna povezanost s velikim proračunskim deficitima i, slijedom toga, s nižom razinom ulaganja u javno dobro. Ujedno, time se omogućuje za istraživanje odrednica individualnog donošenja odluke o (ne)poštovanju poreznih obveza. Proučavanje porezne utaje posredno pruža uvid u uključenost pojedinaca u neslužbeno tržište rada. Istraživanje o nepoštovanju normi u tranzicijskim gospodarstvima vjerojatno će najbolje oslikati prevladavajuću strukturu poticaja, ključno strateško ponašanje što ga ona stvara te ishode političkih promjena (Feige, 1997). Kako je ovaj rad ponajprije usmjeren na proučavanje pojedinačnog poštovanja poreza, a smatra se da je pritom od presudne važnosti uloga institucija, ovo je istraživanje pretežno mikroekonomsko. Najvažniji je zadatak ovog istraživanja utvrditi odrednice pojedinačne odluke o (ne)izbjegavanju poreza i njezine utjecaje.

U analizama prikazanim u radu koriste se podaci prikupljeni u ispitivanju što ga je autorica provela od početka travnja do sredine svibnja 2000. u Tirani, glavnom gradu Albanije. Primijenjen je upitnik koji ispunjava sam ispitanik jer se to pokazalo najprihvatljivijim sa stajališta logistike, troškova i metodologije. Osnovni dio uzorka bilo je stanovništvo Tirane, a uzorak je činilo 1500 kućanstava izdvojenih slučajnim odabirom utemeljenim na prostornom rasporedu. Upitnik je ispunjavala "glava" obitelji - osoba koja u obitelji najviše zarađuje. Ukupno je vraćeno 1340 upitnika, pa je stopa odgovora 89,3%. Tako su dobiveni reprezentativni podaci za promatranu populaciju (stanovništvo Tirane). Postupak mjerenja testiran je putem pilot istraživanja manjeg opsega, što se pokazalo korisnim za konačno istraživanje. Metoda istraživanja dokazano je valjana i pouzdana¹.

Osim informacija o općem stanju i stajalištima pojedinaca, prikupljeni podaci sadržavaju dovoljno spoznaja o dohodcima i porezima, čime se omogućuju procjenjivanje obujma utaje poreza na dohodak, poreza na dobit malih tvrtki te doprinosa za mirovinsko i zdravstveno osiguranje. Cilj je našeg rada utvrditi i objasniti čimbenike koji utječu na udio što ga albanska kućanstva ostvare u utaji navedenih poreza i doprinosa.

Odrednice za objašnjavanje utaje obuhvaćaju situacijske varijable i individualne stavove dobivene putem upitnika. Stavovi daju uvid u značenje institucionalnog stanja u Albaniji kao čimbenika što utječe na utaju poreza. Rad pokazuje da su izgrađena stajališta uvelike povezana s formalnim i neformalnim institucijama i da su to važne odrednice porezne utaje.

Članak je organiziran na sljedeći način. U idućem poglavlju autorica opisuje kako su sastavljene varijable porezne evazije te analizira ishode za svaku od njih. U poglavlju 3. slijedi analiza stavova o ponašanju čimbenika koji na njih utječu. Poglavlje 4. prikazuje regresijske modele primijenjene u objašnjavanju porezne utaje te navodi rezultate dobivene s obzirom na osobno stanje pojedinca i čimbenike povezane sa stajalištima ispitanika. U tom poglavlju razmatra i način na koji informacije o općem stanju pojedinca utječu na čimbenike o stavovima. U poglavlju 5. raspravlja se o dobivenim rezultatima, a u poglavlju 6. autorica daje zaključak.

2. Sastavljanje varijabli utaje poreza

Iako je porezna evazija najvažniji predmet ovog istraživanja, u upitniku njoj nije izravno posvećeno nijedno pitanje zbog osjetljivosti teme. Problem je riješen postavljanjem neizravnih pitanja koja su zatim korištena kao izvor informacija o poreznoj utaji. Razmotrit ćemo kako su sastavljene glavne varijable upotrijebljene za opis porezne evazije.

Do porezne utaje dolazi kad osobe ne poštuju svoje obveze plaćanja poreza na dohodak i na dobit, te doprinosa za mirovinsko i zdravstveno osiguranje. S obzirom na najvažnije ekonomske aktivnosti i na prevlast malih tvrtki u Albaniji, u ovom se istraživa-

---

¹ Podroban opis metodologije istraživanja vidjeti u Gërxhani, 2002.

nju razmatra samo utaja poreza na dohodak i dobit malih tvrtki² te doprinosa za mirovinsko i zdravstveno osiguranje.³

Prema albanskom zakonu, zaposleni u javnom i privatnom sektoru trebaju plaćati porez na dohodak, samozaposleni u vlastitim malim tvrtkama plaćaju porez na dohodak (dobit), a svi zaposleni (uključujući i samozaposlene) trebaju platiti doprinose za mirovinsko i zdravstveno osiguranje. Iz dobivenih podataka proveden je odabir za svaku od navedenih skupina pojedinaca – ispitanika te su dobiveni odgovori iskorišteni kao pokazatelji utaje poreza na dohodak, poreza na dobit, te doprinosa⁴ za mirovinsko i zdravstveno osiguranje⁵. Tablica 1. daje pregled načina na koji su korištena pitanja za dobivanje informacija o poreznoj evaziji.

Tablica 1. Sastavljanje varijabli porezne evazije

	Pitanje/a	Pokazatelj evazije	Primjenjivo na		
			EPOD	EPDP	EDO
Odbijen porez na osobni dohodak	C.1.	$C.1 = 2$	+		
Bruto osobni dohodak umanjen za neto osobni dohodak	C.2, C.3.	$C.2 - C.3 = 0$	+	+	+
Mjesečni troškovi kućanstva za: – porez na osobni dohodak – porez na dobit male tvrtke – doprinose za mirovinsko i zdravstveno osiguranje	C.6.	$C.6 = a$	+	+	+
Plaćanje poreza na dohodak	D.2.2.	$D.2.2 = 0$	+		
Plaćanje poreza na dobit	D.2.4.	$D.2.4 = 0$		+	
Plaćanje doprinosa za mirovinsko i zdravstveno osiguranje	D.2.5.	$D.2.5 = 0$			+
Tko plaća: – porez na dohodak – porez na dobit	D.3.4.	$D.3.4 = 1$	+	+	
Tko plaća porez na dohodak zaposlenika	D.4.4.	$D.4.4 = 1$		+	
Tko plaća doprinose za mirovinsko i zdravstveno osiguranje	D.5.4.	$D.5.4 = 1$			+

² U Albaniji samozaposleni mogu plaćati i porez na dohodak, ali radi lakšeg praćenja i razlikovanja, u daljnjem ćemo tekstu to smatrati porezom na dobit.

³ Iako upitnik sadržava pitanje o plaćanju poreza na dobit poduzeća, prema albanskom zakonu, samo su velike tvrtke obveznici plaćanja tog poreza. Kako su tvrtke u Albaniji uglavnom malene, a jedinica istraživanja u radu je kućanstvo, većina se odgovora odnosi na plaćanje poreza na dobit malih tvrtki.

⁴ Samo četiri pitanja u upitniku mogu uputiti na (ne)poštovanje obveze plaćanja doprinosa za mirovinsko i zdravstveno osiguranje.

⁵ U daljnjem tekstu to će se nazivati EPOD (evazija poreza na osobni dohodak), EPDP (evazija poreza na dobit iz poslovanja male tvrtke) i EDO (evazija dopinosa za osiguranje).

Tablica 1. pokazuje kad je ispitanik obavezan platiti porez na dohodak i/ili porez na dobit male tvrtke, i/ili doprinose za mirovinsko i zdravstveno osiguranje.

- (1) $C.1 = 2$, upućuje na utaju jer ispitanici kojima su poslodavci trebali odbiti porez na dohodak navode da to nisu učinili, pa se smatra da oni rade *neslužbeno*. Za *službeno* zaposlenu osobu, poslodavac je obavezan po zakonu od mjesečne plaće odbiti porez na dohodak. Ako to nije učinjeno, na djelu je utaja poreza na dohodak.
- (2) $C.2 - C.3 = 0$, dokazuje nepoštovanje poreznih obaveza jer je prijavljen jednak registrirani bruto i neto dohodak, a moguće je objašnjenje utaja poreza na dohodak, na dobit male tvrtke i/ili doprinosa za mirovinsko i zdravstveno osiguranje.
- (3) $C.6 = a$, upozorava na utaju jer ispitanici tvrde da nemaju troškova za porez na dohodak i dobit, odnosno za doprinose za mirovinsko i zdravstveno osiguranje. Iako pitanje zahtijeva da se navedu mjesečni rashodi kućanstva, naše je uvjerenje da se time upućuje na EPOD, EPDP i EDO zato što je ispitanik osoba koja zarađuje najveći dohodak u kućanstvu.
- (4) $D.2.2 = 0$, potvrđuje utaju jer ispitanici tvrde da ne plaćaju porez na dohodak.
- (5) $D.2.4 = 0$, upućuje na utaju jer ispitanici tvrde da ne plaćaju porez na dobit.
- (6) $D.2.5 = 0$, svjedoči o utaji jer ispitanici tvrde da ne plaćaju doprinose za mirovinsko i zdravstveno osiguranje.
- (7) $D.3.4 = 1$, znak je utaje jer se očekuje plaćanje poreza na dohodak ili dobit, a odgovor je da te obveze nitko ne plaća.
- (8) $D.4.4 = 1$, upozorava na utaju plaćanja poreza na dobit male tvrtke (iako neizravno) jer dobiveni odgovori pokazuju u kolikom opsegu male tvrtke propuštaju (nisu voljne) odbiti porez na dohodak od plaća svojih zaposlenih.
- (9) $D.5.4 = 1$, pokazuje da je riječ o utaji kad se očekuje plaćanje doprinosa za mirovinsko i zdravstveno osiguranje, a odgovor je da ih nitko ne plaća.

Postoji, dakle, četiri do pet pokazatelja utaje poreza na dohodak, poreza na dobit i doprinosa za mirovinsko i zdravstveno osiguranje. Dobiveni odgovori kao pokazatelji utaje u rasponu su od 11,5 do 31,4% za EPOD, od 9,7 do 47,3% za EPDP te od 10,8 do 21,7% za EDO. Odstupanja su rezultati činjenice da ispitanici nisu spremni priznati utaju, a pojedini i ne znaju odgovor na neka pitanja. Stoga i nije bilo moguće dobiti točnije pokazatelje. Potom se razmotri jednostavna, ali intuitivno opravdana pretpostavka da veći broj pokazatelja porezne utaje povećava vjerojatnost da je ispitanik stvarno činio poreznu evaziju: jednostavno se zbroji broj odgovora (od ukupno četiri ili pet) u kojima je ispitanik udovoljio navedenim kriterijima.

Nastale su tri nove varijable: opseg evazije poreza na dohodak, opseg evazije poreza na dobit te opseg evazije doprinosa za mirovinsko i zdravstveno osiguranje, i to na temelju četiri do pet razmotrenih pokazatelja – pitanja. Na primjer, ispitanik koji izbjegava poreze prema pitanju C.1 i C.2 – C.3, ali ne prema C.6, D.2.2 ili D.3.4. ima dva pokazatelja porezne utaje. Te varijable služe za opisivanje ponašanja ispitanika s obzirom na sve vrste poreznih utaja. Za provođenje regresijske analize te su varijable preoblikovane u binarne pokazatelje, pri čemu je vrijednost 0 značila da uopće nema navo-

da o poreznoj utaji, a vrijednost 1 da postoji barem jedan navod o tome. Tablica 2. daje sažeti prikaz informacija dobivenih u vezi s varijablama utaje.

Tablica 2. Obujam utaje poreza na dohodak i dobit te doprinosa za mirovinsko i zdravstveno osiguranje

	EPOD		EPDP		EDO	
	Važeći primjeri	Važeći postotci	Važeći primjeri	Važeći postotci	Važeći primjeri	Važeći postotci
Uopće nema porezne evazije	544	61,4	131	43,5	780	69,3
Jedan navod evazije	146	16,5	82	27,2	169	15,0
Dva navoda	76	8,6	46	15,3	105	9,3
Tri navoda	68	7,7	30	10,0	55	4,9
Četiri navoda	43	4,9	12	4,0	16	1,4
Pet navoda	9	1,0	0	0	–	–
<i>Ukupno</i>	<i>886</i>	<i>100,0</i>	<i>301</i>	<i>100,0</i>	<i>1125</i>	<i>100,0</i>
Barem jedan navod	342	38,6	170	56,5	345	30,7

Tablica 2. pokazuje da 38,6, 56,5 i 30,7% ispitanika imala barem jedan navod utaje poreza na dohodak i dobit te doprinosa za mirovinsko i zdravstveno osiguranje. Samo devet pojedinaca (1%) izbjegava EPOD na temelju svih pet navoda, dok nijedan ispitanik ne izbjegava EPDP na temelju svih pet navoda. Prema dobivenim pokazateljima, najveća je utaja poreza među samozaposlenima (56,5%), što se moglo i očekivati jer ta skupina sama prijavljuje svoja primanja. Bez obzira na to što bi poslodavci trebali odbijati porez na dohodak i doprinose za mirovinsko i zdravstveno osiguranje, obujam njihova neplaćanja je velik (38,6 i 30,7%). To bi se moglo objasniti postojanjem neprijavljenih poslovnih subjekata (koji zato i zapošljavaju samo neslužbeno) odnosno prijavljenih poslovnih subjekata koji zapošljavaju bez ugovora o radu kako bi izbjegli plaćanje poreza i doprinosa. To također znači da ti neslužbeno zaposleni (ispitanici) ne plaćaju porez na dohodak niti doprinose za mirovinsko i zdravstveno osiguranje.

Dobiveni podaci mogu poslužiti za usporedbu utaje različitih poreza u svim promatranim skupinama⁶. Među ispitanicima koji trebaju platiti porez na dohodak i doprinose za osiguranje postotak izbjegavanja plaćanja doprinosa (26,7%) znatno je manji od postotka neplaćanja poreza na dohodak (38,5%) ($t = 8,33$, $p < 0,01$, $N = 824$). U skupini ispitanika koji trebaju platiti porez na dobit i doprinose za osiguranje, obujam evazije doprinosa (44,4%) također je znatno manji od obujma evazije poreza na dobit (54,8%) ($t = 3,32$, $p < 0,01$, $N = 239$). Kad se uspoređuje plaćanje poreza na dohodak s plaćanjem poreza na dobit, proizlazi (uz pouzdanost od 1% i $t = -4,39$) da ga samozaposleni izbjegavaju više (54,2%) nego ostali ispitanici (38,5%). Najviše se izbjegava plaćanje poreza na dobit, a najmanje plaćanje doprinosa za mirovinsko i zdravstveno osiguranje.

⁶ Imajte na umu da su neki pojedinci obvezni plaćati više od jedne vrste poreza.

3. Stavovi o utaji poreza

Upitnik je sadržavao nekoliko tvrdnji pomoću kojih su se pokušala utvrditi stajališta ispitanika o poreznoj evaziji. Te se tvrdnje odnose na različite pojave koje bi trebale biti povezane s poreznom utajom. Tablica 3. prikazuje raspored odgovora na svaku tvrdnju.

Tablica 3. Informacije o stajalištima "glave" kućanstva u smislu plaćanja poreza (u %)

	Potpuno se slažem	Donekle se slažem	Neodlučan sam	Donekle sam protiv	U potpunosti sam protiv	Ukupno primjera
1 – Porezni je sustav u Albaniji potpuno prilagođen ekonomskoj situaciji u zemlji	6,4	26,1	20,1	20,4	27,0	1.288
2 – Plaćam poreze koje trebam plaćati	53,8	24,5	10,7	6,0	5,0	1.273
3 – Razina oporezivanja u Albaniji je niska	10,2	14,3	19,1	20,3	36,1	1.269
4 – Albanska vlada zaslužuje potporu	30,9	21,0	18,2	7,9	22,0	1.268
5 – Moralni su stavovi Albanaca o porezima na niskoj razini	37,2	22,8	19,7	10,7	9,6	1.253
6 – Korupcija u Albaniji je velika	67,0	11,3	13,3	4,2	4,1	1.278
7 – Ja (mi) nisam (nismo) plaćao (plaćali) poreze prije pa ne vidim razloga da ih plaćam sada	14,3	15,2	18,2	19,5	32,8	1.233
8 – Plaćao bih porez kad bi mi dohodak bio veći	60,4	14,0	6,8	8,7	10,1	1.257
9 – Našu zemlju odlikuje politička stabilnost	15,5	18,3	14,6	14,7	36,9	1.269
10 – Svakome je dopušteno izbjegavati poreze radi povećanja svoga profita	22,2	18,2	14,2	14,83	0,6	1.256

	Potpuno se slažem	Donekle se slažem	Neodlučan sam	Donekle sam protiv	U potpunosti sam protiv	Ukupno primjera
11 – Ne želim plaćati porez sve dok se ne može vjerovati u državnu vlast	27,2	19,0	14,6	15,9	23,4	1.254
12 – Plaćao bih poreze kad bi to radili i ostali građani	42,4	16,0	10,1	11,2	20,3	1.254
13 – Pravila nadzora vezana za ispunjavanje porezne obveze učinkovita su i jednako ih primjenjuju nadležna državna tijela	15,2	15,2	26,4	20,6	22,6	1.260
14 – Ljudi bi trebali plaćati poreze jer će od toga imati koristi	68,6	17,3	8,0	2,7	3,4	1.282
15 – Neplaćanje socijalnog i zdravstvenog osiguranja danas dovodi do ozbiljnih financijskih teškoća u budućnosti	80,9	10,9	3,8	1,4	3,0	1.284
16 – Većina ljudi u Albaniji ne plaća poreze	37,6	29,9	20,6	7,8	4,0	1.279
17 – Prosječni je dohodak većine Albanaca nizak	72,6	13,4	8,5	3,3	2,3	1.288
18 – Mislim da je moralno plaćati porez	73,5	15,7	6,0	2,3	2,6	1.282
19 – Albanska je javnost stalno informirana o poreznom zakonodavstvu, a brzo se razjašnjavaju nastali problemi	18,9	24,3	18,7	16,4	21,7	1.278

Stavovi 1-19 dobiveni su iz odgovora u vezi s tih 19 tvrdnji u pitanju: "U kolikoj se mjeri slažete ili ne slažete sa sljedećim tvrdnjama?"

Tablica 3. donosi odgovore ispitanika o plaćanju poreza. Više od polovice (53,8%) ispitanika čvrsto vjeruju da plaćaju poreze koje trebaju platiti. Međutim, 60% ih se slaže da je moralni stav Albanaca o porezima na niskoj razini, iako se 73,5% osoba potpuno slaže da svatko ima moralnu obvezu plaćati poreze. Većina (52,3%) ne smatra da prošlost ima utjecaja na sadašnja stajališta o porezima. Više od dvije petine (42,4%) slaže se da njihovo plaćanje poreza ovisi o tome plaćaju li ih i drugi ili ne. Dvije trećine (67,5%) ispitanika vjeruje da većina Albanaca ne plaća poreze, a približno podjednak dio (68,6%) vjeruje da će im plaćanje poreza donijeti korist u obliku javnih dobara. Više od četiri petine (80,9%) svjesno je mogućnosti financijskih teškoća u budućnosti ako danas ne plaćaju doprinose za mirovinsko i zdravstveno osiguranje.

Pokušat ćemo podrobnije razmotriti odgovore vezane za navedene tvrdnje, s tim da su ispušteni stavovi 8, 11. i 12. zbog njihova kondicionalnog oblika. Ostalih 16 tvrdnji podvrgnuto je faktorskoj analizi da bi se utvrdile najvažnije determinante za objašnjenje povezanosti unutar skupa promatranih varijabli. To se naziva postupkom *redukcije podataka*, što drugim riječima znači odrediti (izlučiti) nekoliko čimbenika kojima se može objasniti većina varijance pri većem broju postojećih varijabli (Nie i sur., 1975).

Izlučivanje početnih čimbenika ostvareno je pomoću *analizom glavnih sastojnica*, kojom se provodi redukcija podataka te se uspostavlja skup novih varijabli na osnovi međudnosa podataka. Tim se pristupom nove varijable definiraju kao točne matematičke preobrazbe originalnih podataka. Tako se dobiva prvi skup faktora nazvan *početni faktori*. Oni se obično dobivaju od međusobno neovisnih ortogonalnih faktora. Postupak redukcije podataka završava transformacijom početnih faktora u *konačni (terminalni)* skup faktora koji maksimalno objašnjavaju varijancu⁷.

Najvažniji rezultati faktorske analize prikazani su u sljedećim tablicama.

Tablica 4. Ukupna varijanca objašnjena za pet odabranih faktora

Početna osobna vrijednost (>1)	Veličina	Postotak varijance
faktor I.	3.104	19,4
faktor II.	1.915	12,0
faktor III.	1.490	9,3
faktor IV.	1.193	7,5
faktor V.	1.005	6,3
ukupno objašnjena varijanca		54,4

Tablica 4. i grafikon pokazuju da je faktorska analiza dala pet faktora s osobnim vrijednostima⁸ >1, što zajedno objašnjava 54,4% ukupne varijance. No čini se da prva tri faktora objašnjavaju najveći dio varijance.

⁷ Početni se faktori pretvaraju u konačne metodom ortogonalne rotacije VARIMAX, koja je poznata po tome što omogućuje dobivanje jednostavnijih i teoretski smislenijih faktorskih modela. Ortogonalni faktori su nekorelirani pa je s matematičkog stajališta s njima lako postupati.

⁸ 'Osobna vrijednost' je posebna mjera relativne važnosti faktora, odnosno drugim riječima, to je mjera varijance objašnjene pomoću faktora. Općenito se samo faktori s 'osobnom vrijednošću' >1 smatraju značajnima.

Tablica 5. Matrica komponenti pet faktora

	Faktori				
	I.	II.	III.	IV.	V.
1. Porezni sustav koji odgovara Albaniji	.644	-.254			.328
2. Plaćanje predviđenih poreza	.252		-.398	.268	.424
3. Niski porezi u Albaniji	.551	-.324			.336
4. Potpora albanskoj državnoj vlasti	.693			.239	
5. Niska razina poreznog morala Albanaca				.727	
6. Velika korupcija u Albaniji	-.412			.487	
7. Porezni mentalitet			.783		
9. Politička stabilnost u Albaniji	.667				
10. Toleriranje utaje radi većeg profita			.727		
13. Učinkovita provedba poreznog nadzora	.654				-.243
14. Plaćanje: više javnih dobara		.695			.271
15. Neplaćanje osiguranja		.252			.815
16. Većina Albanaca ne plaća porez			.361	.554	
17. Prosječno nizak dohodak u Albaniji	-.400	.468		.370	
18. Moralna obveza plaćanja poreza		.746			
19. Albanska je javnost stalno informirana o poreznom zakonodavstvu, a nastali problemi brzo se razjašnjavaju	.599			-.222	

Napomena: Brojke u tablici predočuju regresijske pondere, odnosno, drugim riječima, regresijske koeficijente faktora kojima se opisuje određena varijabla (tvrđnja). Niski ponderi znače slab opis, pa je zato prikazan izbor pri opterećenju $> .2$ ili $< -.2$.

Prisjetite se da tvrdnje 8, 11. i 12. nisu bile uključene u analizu.

Tablica 5. prikazuje koeficijente korelacije između tvrdnji i odabranih faktora, odnosno pokazuje koliki je opseg varijance za svaku tvrdnju objašnjen pomoću svakog od faktora. Djelovanje varijable 2 - Plaćanje predviđenih poreza i varijable 17 - Prosječno nizak dohodak u Albaniji uglavnom je jednako raspoređeno unutar više od jednog faktora. To znači da se njima mjeri više od jedne teoretske dimenzije, pa su zato ispušteni iz skupne analize. Nakon tih promjena 13 tvrdnji⁹ ponovno je podvrgnuto faktorskoj analizi. Pritom su tri faktora dala objašnjenje za najveći dio ukupne varijance. Kad se provodio odabir za samo tri faktora, dobivene su ukupna objašnjena varijanca i konačna matrica, prikazane u tablici 6¹⁰.

⁹ Još je i tvrdnja "Moralni su stavovi Albanaca o porezima na niskoj razini" izostavljena kako bi se zadržala jednostavnost analize.

¹⁰ Matrica korelacije između faktora nije prikazana jer se za ortogonalno rješenje korelacija među faktorima određuje arbitrarno kao vrijednost nula.

Tablica 6. Ukupna varijanca objašnjena pomoću tri odabrana faktora

Početna osobna vrijednost (>1)	Veličina	Postotak varijance
faktor I.	2.783	21,4
faktor II.	1.570	12,1
faktor III.	1.424	11,0
ukupno objašnjena varijanca		44,4

Kao što se i očekivalo, ukupna je varijanca objašnjena pomoću samo tri faktora niža i iznosi 44,4%. Prvi faktor objašnjava oko polovicu te varijance, a druga dva objašnjavaju ostatak u podjednakim omjerima.

Tablica 7. Matrica komponenti triju ortogonalnih rotiranih faktora

	Faktori		
	I.	II.	III.
1. Porezni sustav koji odgovara Albaniji	.725		
3. Niski porezi u Albaniji	.644		
4. Potpora albanskoj državnoj vlasti	.652		
6. Velika korupcija u Albaniji	-.417		.286
7. Porezni mentalitet		-.220	.681
9. Politička stabilnost u Albaniji	.697		
10. Toleriranje utaje radi većeg profita			.752
13. Učinkovita pravila revizije	.571		
14. Plaćanje: više javnih dobara		.752	
15. Neplaćanje osiguranja		.559	
16. Većina Albanaca ne plaća porez		.275	.558
18. Moralna obveza plaćanja poreza		.712	
19. Albanska je javnost stalno informirana o poreznom zakonodavstvu, a nastali se problemi brzo razjašnjavaju	.599		

Napomena: Prikazan je izbor učinjen za punjenje > .2 ili < -.2.

U tablici 7. dani su koeficijenti korelacije između odabranih tvrdnji i tri glavna faktora. Ponderirane važnosti daju jasnu sliku o distribuciji tvrdnji prema faktorima, s malim izuzetkom, tvrdnjom 6 – Velika razina korupcije u Albaniji.

Provedena faktorska analiza smanjena na 13 odabranih varijabli o stajalištima može se grupirati u tri skupine. Pažljivo tumačenje tvrdnji spojenih s istim faktorom omogućuje pokušaj interpretacije osnovnoga općeg stava. Na taj su način dobivene sljedeće interpretacije i skupine.

I. Stajališta o postojanju i razvoju institucija

1. Porezni je sustav u Albaniji potpuno prilagođen ekonomskoj situaciji.
2. Porezi su u Albaniji niski.
3. Albanska državna vlast zaslužuje potporu.
4. U Albaniji je razina korupcije visoka.
5. Albaniju obilježava politička stabilnost.
6. Pravila nadzora vezana za ispunjavanje porezne obveze učinkovita su i podjednako ih primjenjuju mjerodavna državna tijela.
7. Albanska je javnost stalno informirana o poreznom zakonodavstvu, a nastali se problemi brzo razjašnjavaju.

II. Stajališta o poreznom moralu

1. Ljudi bi trebali plaćati porez jer će od toga imati koristi (npr. bolje ceste, više parkova, škola itd.).
2. Ako danas ne plaćam doprinose za mirovinsko i zdravstveno osiguranje, imat ću ozbiljnih financijskih problema u budućnosti (npr. neću dobivati mirovinu).
3. Smatram da svatko mora plaćati porez.

III. Stajališta o poreznom mentalitetu i iskustvu

1. Nisam (nismo) ni prije plaćao (li) porez pa ne vidim razlog da to radim sada.
2. Svatko ima pravo izbjegavati poreze radi ostvarenja što većeg profita.
3. Većina ljudi u Albaniji ne plaća poreze.

Nakon što su tako određene glavne skupine, faktorskom su analizom izračunane faktorske ocjene za svaki pojedini primjer iz našeg uzorka od 1340 ispitanika¹¹. Postoji po jedna varijabla po ispitanikovo ocjeni za svaki od tri faktora (skupine). Ta varijabla sažeto pokazuje odgovore ispitanika na tvrdnje unutar svakog faktora. Značenje i intuitivne vrijednost koje su osnovica za takve ocjene posebno su objašnjene u potpoglavlju 4.2.

Tablica 8. Interna konzistentnost među varijablama u svakoj skupini

	Važeći primjeri	Broj varijabli	Alfa
I. Stajališta o postojanju i razvoju institucija	1.174	7	.625
II. Stajališta o poreznom moralu	1.261	3	.495
III. Stajališta o poreznom mentalitetu i iskustvu	1.197	3	.437

---

¹¹ Raspodjela ocjena faktora obilježava srednja vrijednost 0 i standardna devijacija vrijednosti 1.

Varijable (tvrdnje) grupirane u navedena tri faktora podvrgnute su analizi pouzdanosti. Primijenjen je model *Alfa (Cronbach)* koji pomoću koeficijentata između 0 i 1 ocjenjuje internu konzistentnost među varijablama u svakoj skupini. Cronbach koeficijent alfa blizu vrijednosti 1 upućuje na visoku internu konzistentnost. Taj je koeficijent za svaku skupinu prikazan u tablici 8.

Treba napomenuti da varijable uključene u prvu skupinu - *stajališta o postojanju i razvoju institucija* pokazuju višu razinu korelacije nego varijable unutar drugih dviju grupa. To se moglo očekivati nakon što su uočeni relativno visoki ponderi komponente I. u tablici 6.

4. Odnos između porezne evazije i obilježja ispitanika

Na temelju raspoložive literatura o neslužbenom sektoru, a pogotovo one o poreznoj utaji, može se postaviti nekoliko hipoteza. Te ćemo hipoteze odvojeno testirati s obzirom na tri tipa porezne utaje: neplaćanje poreza na dohodak, poreza na dobit i doprinosa za mirovinsko i zdravstveno osiguranje. Analize za svaku od njih provodimo u tri koraka. Najprije razmatramo odnos opsega porezne utaje i osobnih obilježja (spol, dob, obiteljsko stanje itd.); svojstva kućanstva (veličinu obitelji, emigraciju članova obitelji itd.); odlike tržišta rada (glavno zanimanje, zaposlenost po sektorima itd.) te dohodak. Zatim analiziramo odnos obujma porezne utaje i faktora o stajalištima već iznesenim u tekstu. Na kraju analiziramo same faktore o stajalištima s obzirom na neka obilježja ispitanika.

4.1. Obujam porezne utaje i opće informacije o ispitanicima

Informacije o općim obilježjima ispitanika obuhvaćaju osobna obilježja, obilježja kućanstva, odlike tržišta rada, dohodak i druga svojstva vezana za neformalni sektor. Najprije izložimo postojeće hipoteze o utjecaju svakoga od tih obilježja na poreznu utaju. Ako u literaturi nema hipoteza o odnosu pojedinih obilježja, sami ćemo postaviti hipotezu, te provesti regresijsku analize njezina testiranja.

P – Porezna utaja i osobne odlike

Navodimo glavne hipoteze o utjecaju osobnih obilježja na obujam porezne evazije.

P1. Žene izbjegavaju porez rjeđe od muškaraca.

Giese i Hoffman (1999), te Gërzhani i Schram (2001) potvrdili su tu hipotezu eksperimentalnim metodama, dok su se Isachsen i Strom (1985) koristili ekonometrijskim metodama.

P2. Porezna se utaja smanjuje s godinama poreznog obveznika.

P3. Osobe u braku izbjegavaju porez češće nego neoženjene.

Clotfelter (1983) ekonometrijskim je metodama potvrdio hipoteze 2. i 3.

P4. Porezna evazija raste s razinom obrazovanja.

Štulhofer (1997) ekonometrijskom je analizom potvrdio tu hipotezu.

H – Porezna evazija i obilježja kućanstva

U literaturi nema mnogo navoda o tom odnosu. Na temelju prikupljenih podataka i informacija o obilježjima kućanstava, testiramo sljedeće hipotetičke korelacije.

H1. Evazija raste s veličinom obitelji.

Vjeruje se da utaja raste s veličinom kućanstva, što je posljedica uobičajenih finansijskih problema velikih obitelji u tranzicijskim zemljama.

H2. Evazija poreza na dohodak se smanjuje, a evazija poreza na dobit malih tvrtki može se povećavati ili smanjivati s brojem članova obitelji koji žive u inozemstvu.

Nejasan je utjecaj članova obitelji koji žive u inozemstvu na poreznu evaziju. Naime, veći broj članova obitelji u inozemstvu omogućuje bolju finansijsku situaciju kućanstva, što znači manje ekonomskih razloga za utaju poreza. Usto, bolja ekonomska situacija može značiti i veća ulaganja u poduzetničke aktivnosti, što znači više prilike za utaju. Zato se može očekivati negativna korelacija za EPOD, dok EPDP može biti i pozitivno i negativno koreliran.

L – Porezna utaja i obilježja tržišta rada

Glavne hipoteze o utjecaju obilježja tržišta rada na obujam porezne evazije mogu se opisati na sljedeći način.

L1. Manje tvrtke češće izbjegavaju poreze.

Franičević (1997) i Johnson i sur. (1999) teoretski su razmatrali tu hipotezu. Prema njima, male su tvrtke zbog svoje veličine izložene manjoj opasnosti poreznog nadzora pa imaju više prilike prijaviti manji dohodak od stvarno ostvarenoga.

L2. Vjeruje se da su ispitanici spremni izbjegavati poreze ako im to omogućuje sektor u kojem rade.

Na primjer, pretpostavlja se da samozaposleni i osobe koje rade bez ugovora o radu (kao u privatnom sektoru, obiteljskom poslu ili na povremenom odnosno sezonskom radu) češće izbjegavaju poreze. Nasuprot tome, zaposleni u državnome ili privatnom sektoru (s ugovorom o radu) rjeđe će izbjegavati plaćanje poreza. Hart (1971, 1973) prvi je teorijski izložio navod da samozaposlene osobe često izbjegavaju platiti porez zbog slobode koju imaju u prijavljivanju različitih vrsta ostvarenog dohotka.

U literaturi se odnos između zanimanja i evazije objašnjava ovisno o sektoru u kojemu osoba radi. U prikazanom istraživanju nema predviđanja o značenju zanimanja, ali su u analizu uključene informacije o zanimanju kako bismo mogli utvrditi preostali učinak nakon što se isključi značenje sektora u kojemu je osoba zaposlena.

I – Utaja poreza i visina dohotka

Postoje dvije kontradiktorne hipoteze o utjecaju visine dohotka na obujam porezne utaje.

I1. Na temelju ekonometrijskih metoda Franičević (1997) te Isachsen i Strom (1985) vjeruju da je porezna evazija u negativnoj korelaciji s visinom dohotka.

I2. No Giese i Hoffman (1999) eksperimentalno su dokazali povećanje porezne utaje s porastom dohotka.

O – Porezna utaja i drugi oblici neslužbenog sektora

Podaci prikupljeni na terenu sadržavaju i informacije o drugim oblicima neslužbenog sektora, a odnose se uglavnom na neformalno tržište rada. S obzirom na poreznu evaziju, testiramo sljedeće hipoteze.

O1. Evazija raste s porastom migracija unutar zemlje.

Anderson (1998) navodi da je u mnogim zemljama rast neslužbenog sektora povezan s migracijama iz malih naselja u velike gradove a posebno iz ruralnih područja u urbana središta. Novi migranti stižu bez zaposlenja i velik su izvor radne snage spremne za neformalno “zapošljavanje”. Kako ono stvara mogućnost porezne utaje, pretpostavlja se da migracija potiče evaziju.

Regresijska analiza

Za testiranje tih hipoteza provedena je regresijska analiza. Izabrane su ove varijable koje želimo objasniti: opseg evazije poreza na dohodak, opseg evazije poreza na dobit te opseg evazije doprinosa za (mirovinsko i zdravstveno) osiguranje. Te su varijable označene sljedećim kraticama: EPOD, EPDP i EDO. Proveli smo dvije regresije kako bismo stekli bolji uvid u raspoložive podatke. Osnovni model izvedenih regresija jest obujam porezne evazije f (osobna obilježja, obilježja kućanstva, obilježja tržišta rada, dohodak, drugi oblici neformalnog sektora). Te dvije regresije obuhvaćaju različite ovisne varijable izvedene iz EPOD, EPDP i EDO. Uzimajući u obzir njihovu ordinalnu prirodu (v. tabl. 2), regresijski model A ordinalni je probit model u kojemu su EPOD, EPDP i EDO zavisne varijable. U modelu B transformirali smo EPOD, EPDP i EDO definirajući *dummy* varijable EPOD', EPDP' i EDO': EPOD', EPDP' i EDO'=0, ako su EPOD, EPDP i EDO =0 a EPOD', EPDP' i EDO'=1 u drugim slučajevima. Drugim riječima, EPOD', EPDP' i EDO' jednaki su 1 ako ispitanici imaju barem jedan navod porezne utaje. Model B je logit regresija sa zavisnim varijablama EPOD', EPDP' i EDO'. Treba napomenuti da se modelom A pokušava objasniti evazija mjerena brojem indikacija (v. pogl. 2) dok model B treba objasniti ima li ikakve indikacije o postojanju evazije.

Nezavisne varijable sadržavaju osnovni skup koji se primjenjuje u svim modelima evazije uz neke dodatne varijable koje služe za objašnjavanje samo nekih od zavisnih varijabla. Detaljan opis nezavisnih varijabli sadržan je u prilogu B.

U izlaganju dobivenih rezultata najprije tumačimo modele koji objašnjavaju različite vrste porezne utaje. Za svaki model imamo tri regresije koje objašnjavaju obujam evazije poreza na dohodak u uzorku od 886 ispitanika, poreza na dobit u uzorku od 314 ispitanika, te obujma utaje doprinosa za mirovinsko i zdravstveno osiguranje (uzorak od 1.128 ispitanika).

Tablica 9. prikazuje rezultate regresije tih modela¹². Rezultati dvaju modela vrlo su slični i dovode do zaključaka koje ćemo povezati s hipotezama iznesenim u poglavlju 6.6.

---

¹² Za provjeru postojanja iskrivljavanja zbog razlikovanja regija u oblikovanju uzorka regresijskoj smo analizi dodali regionalne dummies varijable, ali to nije imalo nikakva utjecaja na dobivene rezultate.

Tablica 9. Rezultati regresije na temelju općih informacija

Zavisno Nezavisno		Očekivano	Model A – Ordered Probit			Model B – Logit		
			EPOD	EPDP	EDO	EPOD'	EPDP'	EDO'
konstanta						.96 (.21)	1.4 (.18)	.62 (.40)
spol		(-)	.04 (.75)	-.25 (.17)	.04 (.75)	-.14 (.54)	-.55 (.10)	.08 (.72)
dob		(-)	.45 (.41)	.84 (.31)	.96 (.07)**	.54 (.63)	1.4 (.40)	1.2 (.26)
bračno stanje		(+)	-.17 (.28)	.26 (.34)	.05 (.73)	-.44 (.15)	.50 (.33)	.12 (.71)
obrazovanje	bez obr.							
	niže obr.	(-)	.30 (.12)	.59 (.01)*	.53 (.00)*	1.1 (.01)*	.84 (.09)**	.77 (.04)*
	sred. obr.	(-)	.44 (.00)*	.38 (.01)*	.33 (.01)*	.74 (.00)*	.56 (.05)*	.46 (.05)*
veličina obitelji		(+)	-.04 (.24)	-.15 (.00)*	-.07 (.05)*	-.02 (.79)	-.21 (.04)*	-.07 (.27)
emigracija - broj članova obitelji u inozemstvu		(-)/(+)	-.14 (.08)**	-.01 (.87)	-.09 (.17)	-.17 (.23)	.36 (.10)**	-.13 (.34)
nedostajuća emigracija			-.12 (.45)	-.36 (.21)	.07 (.65)	-.14 (.64)	-.44 (.40)	.21 (.49)
veličina tvrtke	više od 5 zaposlenih	(-)		-.74 (.14)	-.68 (.19)		-1.3 (.17)	-1.4 (.18)
sektor zapošljavanja	država	(-)	-1.2 (.00)*		-1.4 (.00)*	-2.0 (.00)*		-2.4 (.00)*
	privatnik sa zaposlenim	(-)	-.89 (.00)*		-.71 (.00)*	-1.5 (.00)*		-1.3 (.00)*
	privatnik bez zaposlenih	(+)	.61 (.00)*		.54 (.00)*	1.1 (.00)*		.95 (.00)*
	samoza-posleni	(+)			.06 (.69)			.06 (.85)
	obiteljski posao	(+)	-.71 (.00)*		-.43 (.06)**	-1.3 (.01)*		-.83 (.05)*
	povremeni	(+)	-.03 (.88)		.22 (.23)	-.65 (.08)**		.13 (.73)
	drugi posao	(-)/(+)	-.68 (.08)**		.22 (.55)	-1.2 (.13)		.35 (.62)

Zavisno Nezavisno		Očekivano	Model A – Ordered Probit			Model B - Logit		
			EPOD	EPDP	EDO	EPOD'	EPDP'	EDO'
zanimanje (referentna kategorija: radnik)	inženjer	(-) / (+)	-0.71 (.00)*		-0.66 (.01)*	-1.4 (.00)*		-1.3 (.01)*
	poduzetnik	(+)			-0.27 (.03)*			-0.78 (.00)*
	učitelj	(-)	-0.13 (.51)		-0.20 (.33)	-0.13 (.72)		-0.51 (.22)
	policajac	(-)	-0.04 (.88)		-0.19 (.46)	0.04 (.93)		-0.41 (.41)
	ekonomist	(-) / (+)	-0.52 (.01)*		-0.56 (.02)*	-0.91 (.03)*		-1.2 (.01)*
	liječnik	(-) / (+)	-0.46 (.06)**		-1.3 (.00)*	-0.89 (.07)**		-2.9 (.00)*
	pravnik	(-) / (+)				-0.39 (.61)		-0.63 (.48)
	vozač	(-) / (+)	0.15 (.42)		-0.01 (.96)	0.16 (.68)		-0.24 (.51)
	med. sestra	(-)	-0.13 (.55)		-0.18 (.48)	-0.12 (.77)		-0.53 (.28)
	umjetnik	(-) / (+)				-0.51 (.46)		-1.8 (.12)
	službenik	(-)	-0.38 (.04)*		-0.64 (.01)*	-0.65 (.06)**		-1.4 (.00)*
	drugo		-0.24 (.16)		-0.08 (.62)	-0.33 (.38)		-0.28 (.43)
bruto osobni dohodak		(-) / (+)	-0.04 (.07)**	-0.09 (.00)*	-0.11 (.00)*	-0.10 (.06)**	-0.75 (.00)*	-0.95 (.00)*
migracija	u Tiranu	(+)	0.31 (.00)*	0.04 (.79)	0.09 (.39)	0.82 (.00)*	0.08 (.80)	0.27 (.20)
	sa sela u grad	(+)	0.02 (.91)	0.36 (.08)**	0.14 (.31)	-0.25 (.36)	1.0 (.02)*	-0.05 (.86)

* Statistički značajne veličine na razini od 5%; ** statistički značajne veličine na razini od 10%.

Napomena: Brojke predložuju koeficijent regresije; p-vrijednosti su u zagradama.

Ordinalne probit regresije provedene su pomoću statističkog programa STATA, dok su logit regresije provedene pomoću SPSS-a.

Varijabla bez obr. (bez obrazovanja) bila je konstanta u svim odabranim primjerima, pa je zato izuzeta iz analize.

Varijable pravnika i umjetnika nisu imale dovoljan broj pojavljivanja za uvrštenje u model A.

Najprije donosimo osobne odrednice.

- Pretpostavljeni učinak spola važan je samo u modelu B. Samozaposlene žene izbjegavaju porez na dobit rjeđe nego što to čine samozaposleni muškarci (na razini statističke značajnosti od 10%).

- Starije osobe češće izbjegavaju porez, no ti su pokazatelji značajni (model A, na razini 10%) samo za obujam izbjegavanja plaćanja doprinosa za mirovinsko i zdravstveno osiguranje.
- Čini se da bračno stanje nema nekog znatnijeg utjecaja na obujam porezne evazije.
- Niže obrazovane osobe češće izbjegavaju porez od visokoobrazovanih, što znači da je viša razina obrazovanje povezana s manjom poreznom evazijom.

Sljedeća su obilježja kućanstva.

- U oba modela veličina obitelji utječe na obujam evazije poreza na dobit i na evaziju doprinosa za mirovinsko i zdravstveno osiguranje, na način da veću obitelj obilježava manja razina evazije.
- Iseljavanje ima pozitivne i negativne učinke na obujam porezne evazije. Što više članova obitelji živi u inozemstvu (i financijski pomaže obitelj), to je manja evazija poreza na dohodak (na razini značajnosti 8%), dok je veća evazija poreza na dobit (na razini značajnosti 10%).

Treća su kategorija obilježja tržišta rada.

- Veličina poslovnog subjekta ne utječe bitno na obujam porezne evazije.
- Zaposleni u državnome i privatnom sektoru (s ugovorom o radu), kao i oni u obiteljskom poslu, manje izbjegavaju porez na dohodak, kao i doprinose za mirovinsko i zdravstveno osiguranje. Osim toga, osobe koje imaju povremeni sezonski posao ili bilo kakav drugi posao (npr. u humanitarnim organizacijama), rjeđe izbjegavaju porez ali samo porez na dohodak. Zaposleni u privatnom sektoru (bez ugovora o radu) mnogo više izbjegavaju oba porezna oblika.
- Rezultate dobivene u vezi s varijablom zanimanje treba promatrati u usporedbi s referentnom skupinom radnika. Na taj se način vidi da inženjeri, ekonomisti, liječnici i administratori izbjegavaju porez rjeđe od radnika. Poslovni ljudi više izbjegavaju doprinose za mirovinsko i zdravstveno osiguranje nego radnici. Vozači, čini se, češće izbjegavaju porez na dohodak nego radnici, ali ne značajno.

Četvrto su obilježja dohotka.

- Osobni bruto dohodak u negativnoj je korelaciji s obujmom porezne evazije. U sva tri modela manji dohodak znači veću razinu evazije.

Peto su svi ostali oblici neformalnog sektora.

- Kao što se i očekivalo, obje varijable koje upućuju na migracije imaju utjecaja na obujam evazije poreza na dohodak i na dobit. Osobe koje su iz drugih dijelova države doselile u albanski glavni grad ili su iz ruralnih preselile u urbana područja više izbjegavaju porez.

4.2. Porezna evazija i stajališta ispitanika

Informacije o stajalištima ispitanika dobivene faktorskom analizom obuhvaćaju *stajališta o postojanju i razvoju institucija, stajališta o poreznom moralu te stajališta o poreznom mentalitetu i iskustvu*. Već smo u poglavlju 3. spomenuli da smo faktorskom analizom izračunali ocjenu po ispitaniku za svaki od tih faktora. Dobivene ocjene intuitivno možemo tumačiti za svaki od faktora o stajalištima na sljedeći način.

◇ Kad se vrijednost ocjene povećava, pojedinci imaju pesimistična stajališta o *postojanju i razvoju institucija*. Na primjer oni se neće složiti s tvrdnjom da je “porezni sustav u Albaniji potpuno u skladu s ekonomskim stanjem u zemlji”, a potvrdit će da je “u Albaniji visoka razina korupcije”. S obzirom na obujam porezne evazije mogu se očekivati dva suprotna učinka: (1) pozitivni, što znači da će pesimizam u vezi s institucijama možda pridonijeti većoj razini evazije jer utajivači smatraju da ih neće spriječiti ni kazniti institucije koje ne funkcioniraju; (2) negativni, što znači da i optimizam glede institucija može utjecati na povećanje evazije, jer prekršitelji vjeruju da probleme mogu riješiti podmićivanjem ovlaštenih osoba. U tome bi neformalne institucije mogle imati važnu ulogu, o čemu raspravljamo u poglavlju 5.

Mnogi autori navode hipoteze o povezanosti obujma porezne evazije i tvrdnji sadržanih u skupini stajališta o *postojanju i razvoju institucija*. Na primjer, Friedman i sur. (1999: 27) ustanovili su da postoji snažna i dosljedna pozitivna povezanost udjela neslužbenoga gospodarstva i neučinkovitih institucija (uključujući korupciju). Schneider i Enste (2000) pripisuju višu razinu porezne evazije dugoročnom raspadanju građanskih vrijednosti i odanosti javnim institucijama. Obje te pojave podrazumijevaju pozitivnu povezanost navedenog faktora i evazije.

◇ Kad poraste vrijednost ocjene, pojedinci pokazuju nisku razinu *poreznog morala* (odnosno visoku poreznu nemoralnost). Oni se neće složiti s tvrdnjom da “trebaju plaćati poreze jer od toga imaju koristi (npr. bolje ceste, više parkova, škola itd.), niti s tvrdnjom da je “svatko dužan plaćati porez”. Tako se uz višu razinu poreznog nemorala može očekivati veća utaja.

Frey (1989) navodi da javno dobro, ako nije odgovarajuće kakvoće ili vrste, može potaknuti veću razinu porezne evazije. Schneider i Enste (2000) višu razinu porezne evazije također pripisuju gubitku poreznog morala.

◇ Kad poraste vrijednost ocjene, pojedinci pokazuju visoku razinu *poreznog mentaliteta i iskustva*. Oni se, na primjer, neće složiti s tvrdnjom da “većina ljudi u Albaniji ne plaća poreze” kao ni s onom da “ja (mi) nisam plaćao porez ranije pa ne vidim razlog da to radim sada”. U tome se očekuje negativna korelacija s poreznom evazijom.

Kesner-Škreb (1997) tvrdi da je širenje porezne evazije uvelike određeno brojem onih koji već izbjegavaju poreze. Također, Feige (1997) navodi da je odluka o poštovanju ili nepoštovanju poreznih propisa često pod utjecajem institucionalnih struktura koje su prevladavale u razdoblju prije tranzicije.

Regresijska analiza

Za testiranje hipoteze proveli smo regresijsku analizu, a varijable koje smo željeli objasniti jesu obujam evazije poreza na dohodak (EPOD) i poreza na dobit (EPDP), te opseg evazije doprinosa za mirovinsko i zdravstveno osiguranje (EDO). Služili smo se istim modelima: ordinalnim probit modelom A i logit modelom B (usp. 4.1). Temeljni je model tih regresija: obujam porezne evazije = f (stajališta o postojanju i razvoju institucija, stavovi o poreznome moralu, shvaćanja o poreznom mentalitetu i iskustva).

Nezavisne varijable sastojale su se od tri faktora (i *dummy* varijable) vezana za stajališta:

- varijabla predočuje ocjenu za mjerenje stajališta ispitanika o *postojanju i razvoju institucija u zemlji*,
- varijabla jest ocjena za mjerenje stavova ispitanika o *njihovu poreznom moralu*,
- varijabla jest ocjena za mjerenje stavova ispitanika o *njihovu poreznom mentalitetu i iskustvu*,
- dummy* varijabla s vrijednošću 1 ako nema odgovora na varijablu a), inače je njezina vrijednost 0.

Sva tri faktora o stajalištima imala relativno velik broj nedostajućih vrijednosti (broj ispitanika iznosio je 132 za EPOD, 66 za EPDP, te 182 za EDO), pa je zato posljednja varijabla stvorena za provjeru mogućih obilježja vrijednosti jedinica što su nedostajale. Kako su nedostajuće vrijednosti bile jednake za sva tri faktora, u regresijskoj je analizi kao zamjena upotrijebljena samo jedna *dummy* varijabla. Tablica 10. donosi rezultate regresije.

Tablica 10. Rezultati ispitivanja povezanosti evazije i informacija o stajalištima

Zavisno Nezavisno	Predv	Model A – Ordered Probit			Model B - Logit		
		EPOD	EPDP	EDO	EPOD'	EPDP'	EDO'
konstanta					-.55 (.00)*	.24 (.07)**	-.89 (.00)*
a)	(-) / (+)	.01 (.88)	-.19 (.01)*	-.01 (.80)	-.03 (.73)	-.36 (.01)*	-.04 (.62)
b)	(+)	.22 (.00)*	.11 (.14)	.18 (.00)*	.35 (.00)*	.08 (.57)	.33 (.00)*
c)	(-)	-.27 (.00)*	-.20 (.01)*	-.20 (.00)*	-.44 (.00)*	-.34 (.02)*	-.28 (.00)*
d) dummy varijabla		.18 (.09)**	.02 (.91)	.12 (.21)	.45 (.02)*	-.02 (.96)	.30 (.08)**

* Označava statistički značajne vrijednosti na razini 5%; ** označava statistički značaj na razini 10%.
 Napomena: Brojke predočuju koeficijent regresije; p-vrijednosti u zagradama.

Ordered Probit je regresija izvedena u statističkom programu STATA, a Logit je regresija provedena u SPSS-u.

Rezultati dobiveni pomoću ta dva modela vrlo su slični, uz samo neke beznačajne razlike.

- Iako se obično navodi hipoteza o negativnom učinku – bolje institucije znače manje evazije. Prema našim rezultatima, čini se da poslovni ljudi koji su zadovoljniji razvijenošću institucija u zemlji znatno češće utaje porez (na razini 1%). Kao što se vidi iz tablice 10, čini se da su ta dva učinka bolje usklađena u drugim skupinama¹³.
- Potvrđena predviđanja o *poreznom nemoralu* podržana su istraživanjima iako ona nisu bila značajna za ispitanike koji trebaju platiti porez na dobit. Za pojedince s visokom razinom poreznog nemorala vezana je veća utaja poreza.
- Stajalište o odrednici *Porezni mentalitet i iskustvo* ima znatan utjecaj na opseg svih vrsta porezne evazije. Sve skupine koje pokazuju nisku razinu poreznog mentaliteta i iskustva imaju i veći obujam porezne evazije (na razini 5%).
- Čini se da pojedinci koji nisu odgovorili na pitanja o stajalištima (stoga su to nedostajuće vrijednosti) češće izbjegavaju porez na dohodak i doprinose za mirovinsko i zdravstveno osiguranje. Zato u tim slučajevima nedostatak odgovora nije slučajan.

4.3. Stajališta ispitanika i njihovi opći podaci

Do sada smo ustanovili da činitelji vezani za stajališta znatno utječu na opseg porezne evazije. Kako bismo saznali što potiče pojedince na zauzimanje takvih stajališta, što znači i na (ne)poštovanje poreznih zakona, proveli smo regresijsku analizu kojom smo istraživali odnos između faktora vezanih za stavove i nekih od dostupnih općih informacija. Htjeli smo objasniti zavisne varijable *stajališta o postojanju i razvoju institucija*, *stajališta o poreznom moralu* te *stajališta o poreznom mentalitetu i iskustvu*. Kako te zavisne varijable nisu binarne i ordinalne prirode, upotrijebili smo samo model linearne regresije, koji glasi: faktori vezani za stavove = f (opće informacije).

Nezavisne su varijable bile spol, dob, obiteljsko stanje, obrazovanje, veličina obitelji, emigracija, nepostojanje emigracije, bruto osobni dohodak i migracija (usporedi pri log B). Za razlikovanje triju vrsta poreznih obveza uključene su i tri *dummy* varijable, što omogućuje provjeru razlika između pojedinih skupina obveznika.

- a) *Osobno* je 1 *dummy* varijabla s vrijednošću 1 za osobe koje imaju obvezu plaćanja poreza na dohodak, te vrijednošću 0 ako nije tako.
- b) *Tvrтка* je 1 *dummy* varijabla s vrijednošću 1 za osobe koje imaju obvezu poreza na dobit, te s vrijednošću 0 ako nije tako.
- c) *Osiguranje* je *dummy* varijabla s vrijednošću 1 za osobe koje imaju obvezu plaćanja doprinosa za mirovinsko i zdravstveno osiguranje, te s vrijednošću 0 ako nemaju tu obvezu. Tablica 11. pokazuje rezultate regresije.

---

¹³ Mala razlika između ta dva modela odnosi se na koeficijent u vezi sa stajalištima o postojanju i razvoju institucija i EPOD, ali je taj koeficijent posve beznačajan u oba modela.

Tablica 11. Rezultati regresije koji objašnjavaju stajališta ispitanika

Nezavisno \ Zavisno		Model OLS		
		Stajališta o postojanju i razvoju institucija	Stajališta o poreznom moralu	Stajališta o poreznom mentalitetu i iskustvu
konstanta		.32 (.23)	-.12 (.65)	.91 (.00)*
spol		.26 (.00)*	-.19 (.01)*	.01 (.98)
dob		-.17 (.64)	-.18 (.62)	-.40 (.26)
obiteljsko stanje		-.08 (.48)	.02 (.87)	-.03 (.82)
obrazovanje	bez obraz.	1.4 (.05)*	-.46 (.50)	-.72 (.30)
	nisko obraz.	-.11 (.41)	.53 (.00)*	-.71 (.00)*
	gim. obr.	.03 (.68)	.27 (.00)*	-.41 (.00)*
veličina obitelji		.05 (.02)*	-.01 (.76)	-.08 (.00)*
emigracija		-.23 (.00)*	-.01 (.81)	.04 (.46)
nepostojanje emigracije		-.04 (.74)	-.11 (.33)	.11 (.31)
bruto osobni dohodak		.07 (.59)	-.05 (.25)	.03 (.81)
migracija	u Tiranu	-.03 (.71)	-.12 (.10)**	-.15 (.04)*
	sa sela u grad	-.26 (.01)*	.33 (.00)*	.02 (.86)
osobno		-.05 (.76)	.02 (.88)	-.04 (.78)
poslovno		.09 (.54)	.08 (.60)	-.08 (.60)
osiguranje		-.22 (.27)	-.15 (.44)	-.09 (.65)

* Upućuje na statistički značaj na razini 5%; ** ukazuje na statistički značaj na razini 10% .

Napomena: Brojke predočuju koeficijente regresije; p-vrijednosti u zagradama.

Rezultati pokazuju sljedeće.

- Žene imaju negativnije mišljenje o institucijama te nižu razinu poreznog nemoralna od muškaraca.
- Osobe bez obrazovanja imaju negativnije mišljenje o institucijama nego ispitanici s višim obrazovanjem. Usto, prva skupina pokazuje višu razinu poreznog nemoralna i nisku razinu poreznog mentaliteta i iskustva.
- Ispitanici iz velikih kućanstava imaju negativnije mišljenje o institucijama te nižu razinu poreznog mentaliteta i iskustva nego osobe iz malih kućanstava.
- Ispitanici iz obitelji u kojima više članova živi izvan zemlje (i financijski im pomaže) imaju pozitivno mišljenje o institucijama.
- Pojedinci koji su migrirali iz drugih regija u Tiranu imaju relativno nisku razinu poreznog nemoralna (na razini značajnosti od 10%), ali međutim imaju nisku razinu poreznog mentaliteta i iskustva.

- Osobe iz urbanih područja imaju bolje mišljenje o institucijama nego one iz ruralnih područja, ali urbano stanovništvo pokazuje veći porezni nemoral.
- Čini se da skupne *dummy* varijable nisu značajne, što znači da se razlike u stajalištima ne mogu pripisati razlikama u svim skupinama¹⁴. (Radi daljnje analize vidjeti poglavlje 5.)

5. Rasprava o rezultatima

Za podrobnije spoznavanje prirode porezne utaje provedena je analiza uzorka u tri stupnja. Najprije je istraživano kako varijable osobnih obilježja glave obitelji utječu na odluke o utaji poreza na dohodak, poreza na dobit i doprinosa za mirovinsko i zdravstveno osiguranje. S obzirom na hipoteze objašnjene u poglavlju 4, može se zaključiti sljedeće.

P1. Žene izbjegavaju plaćanje rjeđe od muškaraca.

Naši rezultati donekle potkrepljuju tu hipotezu iako se pokazala značajnom samo na jednom primjeru na razini 10%.

P2. Evazija pada s godinama.

Naše analize pokazuju suprotno: starije osobe češće izbjegavaju plaćanje poreza. No taj rezultat općenito nije na značajnoj razini, uz izuzetak obujma evazije doprinosa za mirovinsko i zdravstveno osiguranje. Moguće je da je taj rezultat povezan s malom skupinom umirovljenika koji još uvijek rade. Iako oni kao umirovljenici ne bi trebali plaćati doprinose za mirovinsko i zdravstveno osiguranje, kao zaposleni ih moraju plaćati, no oni gotovo uopće ne plaćaju poreze. To je moguće jer oni uglavnom rade bez ugovora, u obiteljskim tvrtkama ili u privatnom sektoru.

P3. Oženjene osobe izbjegavaju plaćanje poreza češće od samaca.

Naši rezultati pokazuju da je to najčešće točno, ali rezultati nisu statistički značajni.

P4. Evazija raste sa stupnjem obrazovanja.

Jasno smo uočili suprotno: obrazovanije osobe manje izbjegavaju porezne obveze, što se može objasniti otpornošću predtranzicijskih normi. O poštovanju pravila i važnost osobnog ugleda više su se brinule visokoobrazovane osobe.

H1. Evazija se povećava s veličinom obitelji.

Očekivalo se da će veće obitelji češće izbjegavati porezne obveze zbog financijskih problema, ali to nije potvrđeno.

H2. Evazija poreza na dohodak pada, a evazija poreza na dobit može se smanjiti i povećati s brojem članova obitelji koji žive u inozemstvu.

Stvarno smo ustanovili da kućanstva s većim brojem članova koji žive u inozemstvu i financijski podupiru obitelj rjeđe izbjegavaju porez na dohodak. Oni, međutim, češće izbjegavaju porez na dobit.

L1. Manje tvrtke češće izbjegavaju plaćanje poreza.

---

¹⁴ Treba naglasiti da razgraničenje među skupinama nije apsolutno.

Ustanovili smo da manje tvrtke (prema broju zaposlenih koji nisu iz obitelji) češće izbjegavaju plaćanje poreza, ali rezultat nije na značajnoj razini.

L2. *Samozaposleni ili osobe koje rade bez ugovora (što je slučaj u privatnom sektoru i obiteljskom poslu te s povremenim i sezonskim radom) češće izbjegavaju porez.*

Obrnuto, zaposleni u državnome ili privatnom sektoru (uz ugovor o radu) rjeđe izbjegavaju porez. Prema pojedinim zanimanjima, inženjeri, poslovni ljudi, ekonomisti, liječnici i službenici izbjegavaju plaćanje poreza i doprinosa mnogo manje od radnika.

11. *Porezna je evazija negativno povezana s dohotkom.*

12. *Porezna evazija raste s dohotkom.*

Rezultati pokazuju da pojedinci s niskim bruto mjesečnim dohotkom mnogo više izbjegavaju plaćanje poreza, što je potvrdilo hipotezu 11.

01. *Evazija raste s razinom unutarnje migracije.*

Oba navedena pokazatelja migracije potvrđuju tu hipotezu.

Drugi korak u analizi bio je usmjeren na utjecaj ispitanika na obujam porezne evazije. Faktorska je analiza dala tri glavne varijable mogućih objašnjenja, a to su *stajališta o postojanju i razvoju institucija, stajališta o poreznom moralu te stajališta o poreznom mentalitetu i iskustvu*. Prva skupina stajališta odnosi se na formalne, a druga i treća na neformalne institucije u društvu. North (1997: 4) navodi da formalne institucije obuhvaćaju politička i zakonska pravila, ekonomska pravila (posebno vlasnička prava) te ugovore. Neformalne institucije označuju proširenja, razrade i objašnjenja pravila kojima se *rješavaju* mnogobrojni problemi razmjene koji nisu potpuno objašnjeni i obuhvaćeni formalnim pravilima pa stoga i pokazuju veliku postojanost. Jednostavnije rečeno, neformalne se institucije sastoje od uobičajenih postupaka, običaja, tradicija, društvenih normi i kulture. Naši rezultati pokazuju da pojedinci, čak i kad su zadovoljni formalnim institucijama, češće izbjegavaju obveze nego kad su manje zadovoljni. To je jasno uočeno među samozaposlenima. Ujedno, kad ispitanici imaju negativniji stav o neslužbenim institucijama, više izbjegavaju plaćanje poreza. To se jasno vidi u svim skupinama ispitanika. U Albaniji je očit sukob tih dviju vrsta institucija, a nedvojbeno je njegoja posljedica trajnost porezne utaje. "Kad postoji sukob formalnih i neformalnih institucija, širi se nepoštovanje normi, te se stvaraju raznovrsni oblici neslužbenoga gospodarstva" (Feige, 1997: 22). Feige ujedno navodi da su se formalne institucije u tranzicijskim gospodarstvima stvarno korjenito promijenile, što je mnogo manje uočljivo za neformalne institucije. North navodi da je to i očekivano jer se vrlo sporo mijenjaju društvene norme i usvojena pravila ponašanja, a glavna zapreka zemljama u tranziciji jest ovisnost o prijednom putu nastala kao rezultat prethodno kumuliranih iskustava društva. Ako su formalne i neformalne institucije konzistentne i međusobno usklađene, ishod ima pozitivan učinak na ekonomske rezultate. Postoji li sukob, prevladat će stajališta o nepoštovanju, što negativno utječe na gospodarstvo¹⁵.

---

¹⁵ Treba napomenuti da se negativni ishodi predviđaju u slučajevima nepoštovanja dobrih političkih odluka i mjera. Suprotno tome, zaobilazanje loših politika, onih koje otežavaju dobrovoljnu razmjenu – uz nepostojanje negativnih učinaka na treću stranu – može imati pozitivne ekonomske posljedice (Feige, 1997: 26).

Posljednjim korakom u analizi pokušavaju se objasniti stajališta ispitanika prema formalnim i neformalnim institucijama upotrebom informacija s općim podacima o ispitanicima. Važan je podatak i to da te opće informacije objašnjavaju shvaćanja pojedinaca na sličan način za sve tri skupine (odnosno za osobe koje trebaju platiti porez na dohodak, porez na dobit i doprinose za mirovinsko i zdravstveno osiguranje). Zato se utvrđeni učinak stajališta samozaposlenih prema formalnim institucijama na utaju poreza na dobit nije mogao pripisati varijablama osobne situacije. Jedno od mogućih rješenja moglo bi biti to da poslovni ljudi uglavnom više vrednuju neformalne institucije, pa ih to potiče da organiziraju podmićivanje i korupciju.

Ostali rezultati pokazuju sljedeće.

- Spol utječe na stajališta: muškarci imaju pozitivno mišljenje o formalnim institucijama, te negativan stav o neformalnim institucijama. Sukob između ta dva tipa institucija trebao bi utjecati na višu razinu porezne evazije kod muškaraca, što smo potvrdili u odjeljku 4.1.
- Visokoobrazovane osobe imaju bolje mišljenje o formalnim institucijama nego neobrazovani ljudi; visokoobrazovane osobe također pozitivnije ocjenjuju neformalne institucije nego one s nižim obrazovanjem. Pozitivna usklađenost institucija uvjetuje da visokoobrazovane osobe manje izbjegavaju porezne obveze, što smo dokazali u tekstu 4.1.
- Brojnije obitelji imaju negativno mišljenje o formalnim institucijama, kao i negativna stajališta i prema neformalnim institucijama. Te su dvije institucije na negativan način kompatibilne, te se očekuje viša razina evazije u ispitanika iz velikih kućanstava, ali dobiveni rezultati pokazuju suprotno.
- Emigracija pozitivno utječe na stajališta pojedinaca prema formalnim institucijama, ali u tome se ne može primijeniti teorija o kompatibilnosti dviju institucija.
- Gradsko stanovništvo ima pozitivno mišljenje o formalnim institucijama, dok doseljeni ispitanici imaju negativno stajalište o neformalnim institucijama. Sraz je očit samo u gradskog stanovništva, od kojega bi se mogla očekivati veća evazija, ali dobiveni rezultati pokazuju suprotno.

U cjelini, spol, obrazovanje, veličina obitelji, emigracija i migracija utječu na stajališta pojedinaca prema formalnim i neformalnim institucijama, što također utječe na obujam (ne)poštovanja obveza.¹⁶

6. Zaključak

U radu se analiziraju rezultati terenskog istraživanja provedenoga u Tirani o izbjegavanju triju vrsta javnih davanja: poreza na dohodak, poreza na dobit i doprinosa za mirovinsko i zdravstveno osiguranje. Analize su pokazale da je obujam evazije doprinosa manji nego kod poreza na dohodak i poreza na dobit. Samozaposleni češće izbjegavaju plaćanje poreza nego drugi ispitanici.

---

¹⁶ Iako se to smatra ekonometrijski neispravnim, proveli smo iste regresijske modele, A i B, pri čemu su faktori povezani sa stajalištima (usp. 4.2) bili dodani općim podacima te informacijama o radu i dohotku (v. 4.1) kako bismo istodobno objasnili opseg porezne evazije. Rezultati nisu pokazali velike promjene.

Znatan dio rada posvećen je testiranju hipoteza o određivanju faktora porezne evazije, čime je potvrđen utjecaj spola, obrazovanja, migracije, emigracije i veličine obitelji na stajališta prema formalnim i neformalnim institucijama, a posljedično i na odluku o (ne)poštovanju porezne obveze. Dob, sektor zapošljavanja, zanimanje i dohodak također imaju neposredan učinak na (ne)poštovanja poreznih obveza.

Konačno, ako je u analize bila uključena i institucionalna komponenta, dobiveni su vrlo zanimljivi rezultati. Kad god su formalne i neformalne institucije u sukobu, očituje se porezna evazija. Zaključak je da pri proučavanju i razumijevanju ekonomskih fenomena – posebno neslužbenoga gospodarstva – treba istodobno promatrati dvije vrste institucija. U tom smjeru dosad, nažalost, nije napravljeno mnogo.

LITERATURA

- Anderson, J. H., 1998.** “The Size, Origins, and Character of Mongolia’s Informal Sector during the Transition”. *World Bank WP 1916*. Washington: International Monetary Fund.
- Clotfelter, C. T., 1983.** “Tax Evasion and Tax Rates”. *Review of Economics and Statistics*, 65 (3), 363-73.
- Feige, E. L., 1997.** “Underground Activity and Institutional Change: Productive, Protective and Predatory Behavior in Transition Economies” in J. M. Nelson [et al.] ed. *Transforming Post-communist Political Economies*. Washington: National Academy Press.
- Franičević, V., 1997.** “Political Economy of the Unofficial Economy: The State and Regulation”, paper presented in the International Workshop ‘The Importance of Unofficial Economy in Economic Transition’, 16-17 May 1997, Zagreb.
- Frey, B. S., 1989.** “How Large (or Small) should the Underground Economy be?” in E. Feige ed. *The Underground Economy: Tax Evasion and Information Distortion*. Cambridge: Cambridge University Press, 111-29.
- Friedman, E. [et al.], 1999.** “Dodging the Grabbing Hand: The Determinants of Unofficial Activity in 69 Countries”. *Discussion paper*. Washington: World Bank.
- Geise, S. and Hoffman, G., 1999.** “Tax Evasion and Risky Investments in an Intertemporal Context – An Experimental Study. *Discussion paper 153*. Bonn: Humboldt University.
- Gërzhani, K., 2002.** The Informal Sector in Transition: Tax Evasion in an Institutional Vacuum, Ph.D. thesis, no. 265. Amsterdam: University of Amsterdam.
- Gërzhani, K. and Schram, A., 2001.** “Tax Evasion and the Source of Income: An Experimental Study in Albania and the Netherlands”, mimeo. Amsterdam: University of Amsterdam.
- Hart, K., 1971.** “Small Scale Entrepreneurs in Ghana and Development Planning”. *Journal of Development Planning*, July.
- Hart, K., 1973.** “Informal Income Opportunities and Urban Employment in Ghana”. *Journal of Modern African Studies*, 11 (1), 61-89.

- Isachsen, A. J., Samuelsen, S. O. and Strom, S., 1985.** “The Behavior of Tax Evaders” in A. Wenig and W. Gaertner, eds. *The Economics of the Shadow Economy*. Amsterdam: Springer-Verlag.
- Johnson, S., McMillan, J. and Woodruff, C., 1999.** “Why do Firms Hide? Bribes and Unofficial Activity after Communism» *Discussion paper no. 2105*. London: Center for Economic Policy Research.
- Kesner-Škreb, M., 1997.** “The Unofficial Economy and Development”, paper presented in the International Workshop ‘The Importance of Unofficial Economy in Economic Transition’, 16-17 May 1997, Zagreb.
- Nelson, J. M., Tilley, Ch. And Walker, L., 1997** (eds.). “Introduction” in *Transforming Post-communist Political Economies*. Washington: National Academy Press, 21-35.
- Nie, N. H. [et al.], 1975.** *Statistical Package for the Social Sciences*,. 2nd ed. New York: McGraw-Hill Book Company.
- North, D. C., 1997.** The Contribution of the New Institutional Economics to an Understanding of the Transition Problem. WIDER Annual Lectures 1.
- Schneider, F. and Enste, D. H., 2000.** “Shadow Economies: Size, Causes and Consequences”. *Journal of Economic Literature*, 38 (1), 77-114.
- Štulhofer, A., 1997.** “Between Opportunism and Distrust: Socio-Cultural Aspects of the Informal Economy in Croatia”, paper presented in the International Workshop ‘The Importance of Unofficial Economy in Economic Transition’, 16-17 May 1997, Zagreb.

K l a r i t a G ë r z h a n i : Tax Evasion in Albania: An Institutional Vacuum

Summary

A cross-sectional field survey of households was conducted in the urban area of Tirana (the capital of Albania) from early April to mid-May 2000. Individuals employed in their own businesses practice evasion more than other working individuals. This is to be expected because evasion is easiest for this group, given that they have to self-declare their income. Age, sectoral employment, occupation and income have a direct influence on the (non)compliant behavior of individuals towards taxes. In addition, gender, education, family size, migration and emigration affect the respondents' attitudes towards formal and informal institutions, and consequently their decision to comply or not comply with tax laws. More specifically, when individuals are satisfied with the formal institutions, they are more inclined to tax evasion. This is observed among the self-employed individuals only. When respondents have a negative score with respect to informal institutions, they are more inclined to evasion. This is observed among all groups of respondents (i.e., people who are obliged to pay personal income tax, people

who are obliged to pay small business income tax, and people who are obliged to pay the social and health insurance contributions). We believe that the explanation of this and other evidence related to institutions and tax evasion involves the outcome of an interaction between formal and informal institutions. This interaction appears to be clashing in Albania, and this in turn produces tax evasion.

Key words: Albania, tax evasion, formal and informal institutions, survey, households.